

Diffusa termer med viss diffusion

Entydighet är en viktig egenskap hos facktermer. Vissa termer kan dock tolkas på olika sätt och bör därför användas med vaksamhet. Önskvärt vore också att onödigt invecklade termer rätades ut.

HANS NYMAN

tidigare språkrådgivare vid Svenska Läkarsällskapet, Stockholm

Medicinens terminologi är en fantastisk skapelse. Den skapades inte på en dag eller ens sju, utan under en lång utveckling. Den terminologiska evolutionen har liksom den biologiska gallrat fram de mest funktionella varianterna. Sammansmältningen av två sinsemellan ganska olika språk, latinet och grekiskan, har givit en maximalt smidig och effektivt avkommen.

Effektivitet bygger på klarhet och entydighet. Varje term bör täcka ett begrepp och varje begrepp en term, så ser den bästa av möjliga terminologiska världar ut. Dock har även solen sina fläckar.

Vår tid kännetecknas av ett närmande mellan fackspråk och allmänspråk, allt fler facktermer vandrar försvenska ut i allmänspråket. Idag behöver en läkare knappast översätta *anemi*, *gastrit*, *hjärtinfarkt* eller *menstruation*. För bara fyra till fem decennier sedan höll sig gemene man till helsvenska *blodbrist*, *magkatarr*, *hjärtattack* och *reglering*. En självklarhet, som här ligger lite utanför ämnet, är att medicinska termer i allmänt språkbruk får en mindre precis, »slarvigare» innebörd, ibland rent av felaktig. Detta är naturligt så länge medelsvensson inte har medicine licentiatexamen.

I umgänget med allmänheten bör medicinpersonal därför använda vissa termer med större eller mindre vaksamhet allteftersom den populära och den professionella innebörden skiljer sig åt. Att medicinspråkets *kronisk* inte är liktydigt med obotlig, att *hepatit* inte är samma som guldot eller att *epidemi* idag kan användas om en kraftig ökning även av icke smittsamma sjukdomar, det står ännu inte klart för alla och envar. De som idag varnar för en *lungcancerepidemi* bland kvinnor har andra orsaker i tankarna än smitta. Mycket få utanför professionen har en aning om vad *epidemiologi* innebär, här behöver det inte ens handla om sjukdom. Mina elever i medicinsk terminologi blev förvånade när de fick se en karta över amningsfrekvensen i Sverige som ett exempel på vad *epidemiologerna* vid

Epidemiologiskt centrum på Socialstyrelsen kan åstadkomma.

Trauma

Många blir lika häpna över att *traumatologer* sysslar med skador av yttre våld, och man tror att *traumaenheter* bemannas av psykiatrer och psykologer. I allmänspråket används *trauma* huvudsakligen i överförd betydelse av chockartad upplevelse och den psykiska skada som kan följa därav. Kanske är termen extra förrädisk genom att den även i rent medicinska sammanhang kan vara dubbeltydig. Betydelsen är klar i t ex *traumatologi* och *traumiterativ*. En *posttraumatisk encefalopati* beror på kroppsskada. I *traumatisk neuros* och *posttraumatiskt stressyndrom*, som i sjukdomsklassifikationen närmast jämställs, ligger tonvikten avgjort på den psykiska sidan. Kroppsskador kan självklart ändå vara inblandade.

Efter tsunamikatastrofen fanns på Arlanda en mottagning för *traumatiserade* barn. Av de ca 40 belägg jag hittar på nätet syftar ca 35 på psykiskt våld. Men här finns också exempel som »att traumatisera huden vid rakning» och »traumatisera luftvägarna vid intubation». Lite oväntat saknas verbet i Svenska Akademiens ordlista, Nationalencyklopedins ordbok och i alla medicinska ordböcker, vilket tyder på att det först nu håller på att rota sig.

Ett *trauma* kan alltså vara synonymt med en svår chock. Man kan notera att *chock* har undergått en liknande psykologisering. Den ursprungliga betydelsen av 'konkret stöt eller slag' förekommer inte längre. Medicinskt används *chock* ofta i ett somatiskt sammanhang, t ex i *anafylaktisk chock*. Hos icke-medicinare är denna betydelse ibland okänd. Under min tid vid språkkommittén kom ett förslag om att skilja de båda betydelserna genom att stava den psykiska varianten *chock*, alltså med franskt *ch*, medan den kroppsliga skulle stavas *shock*, med engelskt *sh*. En så sofistikerad distinktion skulle aldrig ha en chans att ändra ett etablerat språkbruk, i varje fall inte i vår generation.

Diffus

En liknande glidning från konkret till abstrakt har skett i *diffus*, sammansatt

av *dis*, 'isär', och *fus*, 'hållt'. Verbstammen *fus* dyker också upp i *infusion*, 'ihällning', *transfusion*, 'överhällning', och *konfusion*, 'sammanhällning'. Att 'hälla isär' är att 'sprida ut', och på latin, romanska språk och engelska står *diffus* ofta för 'spridd' och *diffusion* för 'spridning'. Om färger sprids ut blir de tunna och flyter ihop, det hela blir kon-turlöst och diffust. I medicinska sammanhang finns båda betydelserna. Risken för sammanblandning är nog sällan stor. Ingen läkare nöjer sig med att tala om *diffus peritonit* till en patient med diagnosen *peritonitis diffusa*. Inflammationen är ingalunda oklar, däremot spridd över bukhinnan. Självklart brukar även läkare ofta den vardagliga betydelsen. Patientens symptom är för *diffusa* för att leda till en säker diagnos.

Essentiell

Ett förrädisk adjektiv är *essentiell*. I sammanhang som *essentiella*, dvs 'livsviktiga', fettsyror närmar sig termen den allmänspråkliga översättningen 'väsentlig'. Men *essentiella sjukdomar* eller *essentiella symtom* betecknar symtom som inte kan återföras på en definierad sjukdom. Latinets *esse* betyder 'att vara', *essentia* 'varandet', tingens 'väsen' (därav 'väsentlig'). Om *essentiella* symtom vet man bara att de är, de finns, utan att man (ännu) har någon förklaring till att de finns.

Termen *essentiell* med sin grekiska synonym *idiopatisk* är relativa begrepp, de kan finnas på olika platser i orsakskedjan. Sjukdomen parkinson kallas ibland för *essentiell* eller *idiopatisk* eftersom dess etiologi är oklar. Om parkinson förorsakar darrning eller smärta kan dessa tillstånd dock inte kallas *essentiella*. Med *essentiell tremor* eller *idiopatisk smärta* menas just att symtomen inte kan återföras på en känd sjukdom. Såvitt jag kan se kopplar alla våra medicinska ordböcker ihop *essentiell* enbart med *sjukdom*. Frågan är om de inte också, kanske rent av i första hand, borde tala om *essentiella symtom*.

Kardia

Den grekiska termen för 'hjärta' är som bekant *kardia*, latiniserat *cardia*. Den bildar en mängd vanliga sammansättningar som *kardiografi* och *kardiologi*. Enligt terminologins oskrivna lag används latin för självständiga anatomiska termer, i detta fall *cor(d)*. I anatomin har *cardia* i stället givits betydelsen 'övre magmun'. Termens dubbla

syftning är gammal, den är allmän i de hippokratiska skrifterna och hos Galenos. Magmunnen benämndes efter sitt grannorgan. Den nedre magmunnen kallade grekerna *pyloros*, 'dörrvakten'.

Huruvida dubbeltydigheten kan öppna för missförstånd vet inte jag. Det enda jag vågar förmoda är att den knappast är önskvärd. Från språklig utgångspunkt vore det tilltalande att låta rent grekiska sammansättningar alltid handla om hjärtat. Sådana känns igen på fugevokalen *-o-*. Termbildningar med magmunnen skulle då enbart bildas med hela det svenska lånordet *kardia*. Lindsdags »Medicinsk terminologi« har som exempel på detta *kardiacancer*. I några fall ger Lindsdag båda typerna, t ex *kardioplastik* eller *kardioplastik*, *kardiasten* eller *kardiosten*. De första varianterna, med huvudbetoning på *i*, rekommenderas alltså här. Ordböckernas *kardiospasm* borde hellre kallas *kardiaspasm*.

Sammansättningar med hela *kardia* kan självklart förekomma bara i försvenskade termer. I rent latinska diagnoser kunde man undvika sammansättningar med *-o-* genom att använda tvåordsuttryck som *spasmus cordiae*, *stenosis cordiae*.

Cysta

Den latinska, från grekiskan *tagma*, termen *cysta* påminner om *kardia* i så måtto att den som självständig, försvenskad term betyder 'cysta', dvs 'sjukligt hålrum', medan den i sammansättningar vanligen syftar på någon av kroppens två stora blåsor, på anatomiskt latin *vesica urinaria* och *vesica fellea*. Dock är denna regel inte utan undantag. *Cystit* och *kolecystit* är alltså inflammation i urin- respektive gallblåsa, men *cystom* är inte en blåstumör utan en tumör uppbyggd av cystor, och *cystoid* betyder inte 'blåslignande' utan 'cystliknande'.

Blodåder

Artikeln går nu mot ett blodigt slut med några barnsliga funderingar. Liksom *pulsådror* är ådror med *puls* så tror i regel terminologiska oskulder (som en gång jag själv) att *blodådror* är ådror med *blod*. Men *pulsådror* är ju inte blodådror, enligt ordböckerna. Varför inte? Kan det vara *åderlåtning*, *åderbräck* och andra mer folkliga venösa manifestationer som spökar? Behövs en term som *blodåder*? Fackfolk, och snart även lekfolk, talar väl bara om *artärer*, *vener* och *blodkär*? Och slutligen: *lungartären* har *venöst* blod medan *lungvenerna* har *arteriellt* blod. Är denna dubbla betydelse av *arteriell* och *venös* helt lyckad? •

Kommentar 1

■ Språket lever och utvecklas. Arbetet med det medicinska språket och distinkta termer har ingen lång historia. På 1800-talet kom anatomerna överens internationellt om benämningarna. Fram till 1920-talet fanns termerna angivna och ibland definierade främst i encyklopedier. Först 1926 fick Sverige en bok med enbart medicinska termer. I Sovjet skedde motsvarande på 1980-talet. Fram till 1970-talet sköttes vår terminologi av läkare med språkligt intresse. Därefter har språklig expertis kopplats in som en naturlig del i ett allt intensivare arbete.

Ett historiskt perspektiv

Varje term har sin egen historia. Termerna myntas genom dagligt bruk ofta utan stöd av språkexpert. En terminologibok kan inte gå emot etablerat bruk och enbart följa språkliga regler. Variationen kräver sitt utrymme. Men en terminologibok kan hjälpa till att styra språket mot ett ständigt bättre bruk.

Varje term som Nyman tar upp kan diskuteras. Utrymmet här medger inte sådant. Dock kort: *Trauma*, *chock* och *cysta* är goda exempel på språkets livskraft. Nya begrepp växer fram ur gamla termer. *Diffus* tycker jag är en distinkt term. Där har jag i »Medicinsk terminologi« 2004 angett både medicinspråks- och allmänspråksbetydelse. *Essentiella symtom* är en bra term men sällan eller aldrig använd av medicinare. *Kardia* är känd som en svår term och kräver fortsatt intresse. Nymans tanke är nyttig. *Blodådror* hör kanske mera hemma i allmänt än i medicinskt språkbruk?

Utvecklingen inte lagbunden

Låt oss slå fast: Det finns inga lagar för hur språket måste vara. Språkexperter i all ära, men deras område är analyserande och rådgivande. De kan lika lite som andra enskilda grupper styra utvecklingen. Det gör användarnas flertal, dvs vi som hela tiden brukar orden. Nyman och flera andra av oss försöker avvärja de värsta avarterna inom språket och pekar på det som kan bli bättre.

TACK, Hans Nyman, för att du finns och engagerar dig!

Bengt I Lindsdag

tidigare medlem i Svenska
Läkarsällskapets språkkommitté,
författare till »Medicinsk terminologi«
bengt.lindsdag@mailbox.swipnet.se

Kommentar 2

■ I Hans Nymans intressanta artikel har jag valt att kommentera följande.

Hans Nyman har nog rätt i att ordet *trauma* i det svenska allmänspråket har en övervägande psykologisk eller psykiatrisk innebörd. Detta har väl massmediala orsaker. Värre är ordets mera grundläggande dubbeltydighet. Den framgår t ex av »Merriam-Webster's Dictionary«, som förklarar att ordet betyder dels 1. en kroppslig eller psykisk skada, dels 2. en händelse som orsakar skada. Inom sjukvården ska givetvis uppgifter om skadeframkallande händelseförlopp utrönas och journalföras, men det problem som ska diagnostiseras och behandlas är den skada som uppstått hos personen. Ett exempel på hur fel det kan bli är att ordet *whiplash* blivit en »diagnos«. Den rätta beskrivningen är att personen enligt uppgift varit utsatt för en händelse som framkallat en pisksnärtsliknande rörelse i halsryggen (vilket kan kallas »pisksnärts-trauma« enligt 2 ovan) och därefter fått besvär som, om strukturell skada inte kan påvisas, ger diagnosen nackstukning.

Traumatisera tycker jag är lika tillgjort och obehövligt som t ex *problematisera*.

Diffusa symtom är en dålig yrkesklisché. Ibland betyder den att patienten inte kunnat ge en distinkt symtombeskrivning, ibland att läkaren inte kunnat förknippa symtomen med någon bestämd diagnos. I stället för »diffusa symtom« bör det sägas och skrivas vilket av de båda förhållandena (eller båda) som föreligger.

En *artär* har alltid arteriellt blod och en *ven* venöst blod. Att en artär har syrefattigt blod och en ven syrerikt blod gäller både lungkretsloppet och navelsträngens blodkär.

Alternativ

Jag vill gärna bidra med ordet *alternativ*. Inom sjukvården finns ofta olika handlingsvägar, t ex behandlingsalternativ (alternativa behandlingsmetoder). Nu används ibland »alternativ behandling« och »alternativ behandlingsmetod« när man avser »alternativmedicinsk behandlingsmetod«. Sådan oklar formulering är oacceptabel. Om man menar något som är alternativmedicinskt bör man säga och skriva just det!

Jörgen Malmquist

med dr, ämnesexpert i medicin,
Nationalencyklopedin
jorgen.malmquist@mailbox.swipnet.se